

Poiss, kes teadis ussisõnu

Martin Vabat. Ja rästikud tantsisid.
1985–1995. Tallinn: Tuum, 2024. 300 lk.

Martin Vabati debüütromaani kõige silmatorkavam tunnus on polüfoonia. Ilmselt kulub lugejal mõni lehekülj, et teksti rütmi ja stiiliga harjuda. Jutustus on tihedalt läbipõimitud arvuka tegelaskonna kõnega, mis sisaldab slängi, murdelisi väljendeid, eesti ja vene segakeelt, popkultuuri tsitaate, kõnekeelseid vorme, arhaisme ja mida kõike veel. See tekstiline mitmehäälsus on alguses suisa kurdistav. Sealjuures pole enamasti täpsustatud, kes, kus ja kellele üht või teist ütles. Vabati tekst on kui fraasidest kootud kaltsuvaip, kus tihedalt kokku põimitud riideribad ometi ilusa ja särava terviku moodustavad.

Teos kannab endas tugevat emotsionaalset laengut. „Ja rästikud tantsisid” on seisundikirjandus, paljude väikeste hetkede ja aistingute kollaaž. Lühikeste peatükkide ja episoodide vahel veikleminategelase jutustuslaad on nagu taskulambi valgusvihk, mis peatub kord ühel, kord teisel mälestuskillul. Minajutustaja, poisike hilisnõukogude ja hiljem taasiseseisvumise algusaegade Eestis, kõrvutab end teoses korduvalt operaatoriga. Seeläbi rõhutab ta, et mälupeeglid on paratamatult katkendlikud ja subjektiivse fookusega.

Romaanist ei leia üht suurt, kesksel konflikt. Selle asemel on hulk pisemaid vastandusi: rindejooned on tõmmatud linna ja maa, nõukogude ja lääne, noorte ja vanade, kodu ja kooli vahele. Minategelase maailmapilt kujuneb nende vastanduste

tõmbetuules ning ta leiab end pidevalt kahevahel olevat. Ühelt poolt hoiab ta oma kodupaika ja perekonda, teisalt igatseb linnalikke hüvesid ja uudsust.

Raamatukaante vahele on püütud see kümnend Eesti ajaloost, mida iseloomustas tohutu sünkretism. Ühelt poolt olid veel elus rehetas sündinud vanaemad-vanaisad (vt lk 108), kes kandsid endas maarahva mälu ja mentaliteeti, teisalt püüdis viimaseid hingetõmbeid tegev nõukogude võim inimesi ja maad enese küttes hoida. Okupatsiooni all oli üles kasvanud terve põlvkond nõukogude inimesi, kes teistsugust, vabamat elukorraldust polnud näinudki. Uue aja saadikutena võis aga juba siit-sealt leida välismaa suitsupakke ja limonaadipudeleid, linnas oli üht-teist saada, mis pani inimeste hinges idanema esimesed kapitalistliku iha seemned.

Ajastu mitmekihilisus avaldub ka aleviku füüsilises ruumis, mille on võõrvõim küll sunniviisiliselt ümber korraldanud, kuid milles võib leida veel möödunud aegade jälgi. Kõik on ühtlasi „midagi muud”: staadion on rajatud vanale talupõllule, kultuurimaja endisesse magasi-aita, kolhoosikontor on kunagise talukoha maakividest lauda asemel, lasteaed vanas rehemajas jne. Nagu tõdeb jutustaja: „Küla oli nagu kadunud või kõrvale lükatud ja selle peale või külge oli poogitud mugav ja moodne // *MAGALA*” (lk 175). Tühjaks jäänud talukohtades, kust inimesed olid kadunud ning kus majad olid lagunened, lükati hooned kokku ning palke kasutati esimeste kortermajade kütteks, vundament läks teedehituse käigus tekkinud kruusaagu täiteks. Justkui mateeria jäävuse seaduse kohaselt sai vana taluühiskond uue, moodsa elukeskkonna ehitusmaterjaliks.

Uue aja ahvatlusi – linnas ja poes käimist, teleri vaatamist ja maiustamist – on kujutatud irooniliselt, isegi pahelises võtmes. Neis kirjeldustes kordub väljend „sisse kukkuma”. Sarnaselt narkomaaniaga võib Vabati teoses maalaps linna, poodi või telerisse kukkuda. Need püüavad sind aga juba saba ja sarvedega tükki endasse neelata, nii et sealt enam välja ei saagi. Lapse lõputu naudinguiha meenutab aga narkomaani kompensatsioonimehhanismi, kiire leevenduse otsimist sisemisele tühjusele ning ühiskondlikule segadusele:

„[---] olen surmalaadseltki loid, lääge poetoiduga tapetud ja tühjusetunde ning unustusega täidetud laps. Elan nagu lutsukommi sees, läägelt mõnu tundes, kui kommisein hamba all raksti katki läheb ja uus annus suhkrumooši suhu valgub. Olen igati seadustatud narkomaania ohver, kelle elutorina vaigistavad Moskva saiad ja lehmakommid ja kelle eksistents justnagu ripuks

pepsitilguti
otsas.” (Lk 78)

Selline paheline, tungide tasandil toimiv vastandumine eri põlvkondade vahel viib mõtted raamatus kujutatud sünkretismi ja psühhoanalüütilise inimhinge mudeli vaheliste sarnasusteni. Vanaemad-vanaisad, kes on ühtlasi raamatu kõige positiivsemad ja helgemad tegelased, kehastavad oma nõukogudeeelsesesse perioodi ulatuva mälu super-ego, ühiskondlikku südametunnistust. Nooremad täiskasvanud, näiteks minategelase ema, on (nõukogude) reaalsusega kõige enam kontaktis ja sellega kohanenud, kandes psühholoogilises plaanis ego rolli. Minategelane, soovide ja ahvatluste pingeväljas võnkuv lapsehing, on aga id, naudinguid otsiv ja alles kujunevate moraalsete printsiipidega teadvusetasand. Sarnaselt freudistliku teooriaga on põlv-

kondade huvid ja motivatsioon teoses tihtipeale üksteisega vastuolus, kuid ühe piiratud üksuse, kolhoosikeskuse hinge raames, moodustavad need siiski toimiva ning üksteist toetava terviku.

Teose läbiva „häälekuse”, pideva läbi-segi kõnelemise taustal tõusevad eredalt esile sündmused, millest vaikitakse – need inimese elu kõige traagilisemad ja tumedamad laigud. Vabati raamatus on selleks minategelase isa enesetapp. Poisike on siis alles viieaastane ning tajub toimiva raskust läbi täiskasvanute vaikimisest moodustunud loori, mida päriselt maha rebida ei õnnestugi. Isa otsuski on vaikimisest sündinud: „Ta ei saand ju enam midagi teha, ammuilma ülemuste jutule minna ja öelda, et tal on hingehädad. Heh! Maal need ei kehti! Eriti majandis. Siin on vaid terved või mitteterved jalad-käed, mehed või sandid, katkematu töö koos katkematu peoga või... // „Seep ja nõör!”” (Lk 62) Ehkki vaimse tervise probleemidest rääkimise tabu on vaikselt murenemas, läheb ilmselt veel mõne põlvkonna jagu aega, enne kui perekondlike traumade pommid, „mis on tulevikus sisse tiksuma pantud” (lk 42), lõpuks detoneeritakse.

Raamatu alguses on napp pühendus: „Reservaadirahvale!” Mis need nõukogude kolhoosikeskused muud olidki kui reservaadid, kuhu ümberkaudsed põliselanikud jõuga kokku aeti ja võõraste reeglite järgi elama pandi. Koloniseerijate ja koloniseeritute vaheline pinge on üks reservaaadi olemuslikke tunnusjooni. Samavõrd rõhutab reservaaadi mõiste kasutamine taipamist, et on oluline säilitada mingi olemisviis. Teoses kujutatud Kotsu kolhoosi põliselanikud, eelkõige vanaemad-vanaisade põlvkond, on just sellise aegade-ülese, kuid hapra ja kadumisele, vähemalt muutumisele määratud tarkuse kandjad. Nõukogude võimu meelevaldsete ümber-

korralduste keskel kehastavad nad kestmist, masinate ja moderniseerimise ajastul maalähedust, pideva defitsiidi tingimustes lahkust ja jagamist, ebakindlates oludes turvatunnet ja hakkama saamist.

Ohustatud põlisrahvaste kujutamise traditsiooni vaimus on kohalikke maainimesi Vabati teoseski pisut müstifitseeritud ja romantiseeritud. Romaani pealkiri viitab minategelase vanaema metsas marjul käimise loole, kus rästikud memme nõelamise asemel talle põõsa all tantsu löid (lk 185). Looduslähedase eluviisi ning paigamälu olulisusest on Vabat varemgi perioodikas kirjutanud, tõdedes: „Õieti peaks terve Eesti riigi maa-ala olema kaitseala, sest siinsed külad, kihelkonnad ja looklevad teed on veel ühenduses kuldaja hõimumaailmaga – kõigi nende tavade ja tarkustega, mida on vaja maailma koospüsimiseks, siis kui tehnoloogiast ei ole enam abi.”¹ Rituaalsus ja lugupidamine looduse vastu põimub raamatus argieluga. Näiteks kolhooside-eelse aja seataputraditsiooni kirjeldus omandab peaaegu karupeiede mõõtme (lk 179–180). Ka raamatus esinevate ohtrate kõrvaltegelaste nimed on poolenisti indiaaninimed: Kõunse Marje, Kõmsa Andu, Ületeejaja Jüri, Matsiansu Sulsu, Rõumse Jummu, Ruusi Miili – ametite või talude järgi, suupärastatud või mõne elulise episoodiga seotud, igatahes kõike muud kui need, mis olid kirjas nende nõukogude passis.

¹ Martin Vabat: ole terve maa! – Postimees 9. VII 2017. <https://arvamus.postimees.ee/4164821/martin-vabat-ole-terve-maa>

Koloniaalpoliitika täideviija, kõige repressiivsem asutus on aga lapse jaoks kool. Teose minategelasele on kooliskäimise kohustus elu kõige vihatum osa, mille siunamisel sõnadega kokku ei hoita. Õpetajate kirjeldamisel korduv fraas „keda keegi pole kunagi kallistanud” joonib alla nende ebainimlikkust ning soojuse puudumist. Koolis õpetatav on lapse jaoks ühildamatu sellega, mis tegelikult maaelus oluline on ning korda läheb (lk 270), samuti tekitab vastumeelsust kooli veendumus õpetatava tõsikindluses, kui elu ja ühiskond on pidevas muutumises. „„Õppida, õppida, õppida,” ütlevad nad. // A kellelt ja mida? // Ah, // parem siis juba küsida, küsida, küsida, et... // „Mis kurat siin toimub?”” ajakohastab jutustaja nõukogudeaegseid lööklauseid (lk 282).

Martin Vabati pilk Nõukogude Eestile on lapse pilk. Tänu ümbritsevatele täiskasvanutele ka mõnevõrra pehmentatud ja turvaline kogemus, mis annab loole helguse – see kõik on alles ühe kujuneva põlvkonna algus, eellugu. Teisalt joonistab teoses tabatud haruldase hetke põlvkondlik mitmekihilisus nõukogude aja suure katkestuse varjus välja silla, mis ulatub sootuks kaugemale minevikku kui sõdadevaheline Eesti Vabariik: „Nii see *elu* siin käib, keegi valetas või keegi solvus ja nii juba vähemalt viis tuhat aastat jutti!” (lk 177) Taasiseseisvunud Eesti lävel seisv minajutustajast poisiklutt on ühtaegu nii esimene kui ka viimane mohikaanlane.

AVE TAAVET